

ҚР ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКІ АКАДЕМИЯСЫ
А.БАЙТҰРСЫНҰЛЫ АТЫНДАҒЫ № 48 МЕКТЕП-ЛИЦЕЙ

MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
L. N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY
INTERNATIONAL TURKIC ACADEMY
A. BAITURSYNOV SCHOOL-LYCEUM № 48

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ОҚУЛАРЫ – 2022
«АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫ
ЖӘНЕ ЖАҢА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК САБАҚТАСТЫҒЫ»
халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

PROCEEDINGS
of the international scientific and practical conference
«THE SCIENTIFIC HERITAGE OF AKHMET BAITURSYNULY AND THE
INTELLECTUAL CONTINUITY OF NEW KAZAKHSTAN»

Астана қаласы

ӘОЖ 001
КБЖ 72
А 94

Баспаға Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Ғылыми кеңесі ұсынған

Редакция алқасын басқарған: **Сыдықов Е.Б.**

Редакция алқасы: **Д. Қамзабекұлы, А. Бейсенбай, Қ. Маликов, Б. Әбдуәлиұлы** (дәстүрлі «А.Байтұрсынұлы оқуларының» үйлестірушісі), **Садықова З.Ж., Нүрәлиева С.С.**

А 94 **Ахмет Байтұрсынұлы оқулары – 2022. «Ахмет Байтұрсынұлының ғылыми мұрасы және Жаңа Қазақстанның зияткерлік сабақтастығы»** атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2022. – 322 б.

Proceedings of the international scientific and practical conference «**The scientific heritage of Akhmet Baitursynuly and the intellectual continuity of New Kazakhstan**». – Astana: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2022. – 322 p.

ISBN 978-601-337-709-4

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде өткізілетін дәстүрлі «Ахмет Байтұрсынұлы оқулары» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция биылғы 2022 жылы А.Байтұрсынұлының туғанына 150 жыл толуына арналды. Жинақта отандық зерттеушілермен қатар, түркі тілдес елдер ғалымдарының тіл, әдебиет, тарих, әдістеме салалары бойынша жасаған баяндамалары мен мақалалары жарияланып отыр.

ISBN 978-601-337-709-4

ӘОЖ 001
КБЖ 72

© Қазақ тіл білімі кафедрасы, 2022

ЕСТЕЛІКТЕРДЕГІ АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ТҰЛҒАСЫ

ЖҰМАҒҰЛ С.Б.,
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ
профессоры, филология ғылымдарының
докторы, Астана, Қазақстан

Аннотация. В статье рассматривается актуальность и новизна многогранных воспоминаний и мемуаров о деятельности духовного и политического лидера казахской нации Ахмет Байтұрсунылы.

Abstract. The article discusses the relevance and novelty of multifaceted memories and memoirs about the activities of the spiritual and political leader of the Kazakh nation Ahmet Baitursunuly.

Отаршылдыққа қарсы ояну дәуірінің рухани бағытын, саяси ұстынын айқындаған тумысы бөлек реформаторлар шоғырындағы ұлық тұлға Ахмет Байтұрсынұлының ғылыми-шығармашылық және күрескерлік ғұмырының бел-белестерін тануда түрлі мазмұндағы естеліктердің маңызы асқарлы. Тоталитаризм қиянатына ұшыраған туған-туысқандары мен мұрагерлері, толассыз қудалаулардан аман қалған бірлі-жарым мұраттастары, ұстаздық тәлім-тәрбиесін алған ізбасар шәкірттері, өмір ағымының түрлі ағыстары тоғыстырған көзкөргендердің жазбалары саф қасиетке ие.

Алаш ардақтысының 1905-1920 жылдар аласапыранындағы қоғамдық қызметі Смахан төре Бөкейхан (1881-1969 (1964), Әліби Жангелдин (1884-1953), Зәки Уәлиди Тоған (1890-1970), Сайфи Құдаш (1894-1993), Тамимдар Сафиев (1898-1975) естеліктерінде айшықталып, Қарқаралы петициясы, «Қазақ» газеті, он алтыншы жылғы дүрбелең, ұлттық мемлекеттілікті жаңғыртудағы Алаш автономиясы, қазақ өлкесін басқаратын әскери революциялық комитет /КирЦИК/ сынды Отан тарихының белесті кезеңдеріндегі қайраткерлігіне бойлатады.

Смахан төре қолжазба күнделіктерінде ояну ұранын көтерген тектінің отаршыл билік тарапынан қудалануы, ұлт басылымын шығарудағы табандылығы екшеле талданып, Тамимдар мұрасында 1916 жылғы патша жарлығымен майданның қара жұмысына аттанған қандастарына қорған болып, оқығандарды көшелі іске ұйыстырудағы Ә.Бөкейхан мен А.Байтұрсынұлының мұқалмас қайраты пайымдалады (*Сафиев Т. 1916 жыл оқиғасы // «DANAKAZ». – 2015. – №5(19).*

Башқұрт ұлт-азаттық қозғалысының көсемі Зәки Уәлиди Тоған қатираларында тайталас тағдыр кешкен Алаш арыстарының ұлттық автономияға қол жеткізудегі жанкешті тарихи қызметі екшелген. Қайраткер жазбасының «Борьба в Туркестане» бөлімінде большевиктерге қарсы азаттық күресіндегі мұраттасы Байтұрсынұлымен бұлғақ жылдар жолайрығында айрылысуларын өзегін өртеген өкінішпен қиыстыра өрбітеді (*Заки Валиди Тоған. Воспоминания: Книга 2. – Уфа: Башкирское издательство «Китан», 1998.*

Уфадағы «Ғалия» медресесінде қазақ шәкірттерімен бірге оқыған Башқұртстан халық ақыны Сайфи Құдаштың «По следам юности» (1974) естелігінде Б.Майлиннің Уфа қаласына келген А.Байтұрсынұлымен Ғ.Ибрагимов, М.Ғафурилермен жүздесіп отырған сәтінде қауышуы, жастарды толғандырып жүрген тақырыпта әңгіме сабақтауы суреттелген.

Кеңес дәуірінде лауазымды қызметтер атқарған Ә.Жангелдин мемуары идеологиялық қасандықпен жазылғанымен, Байтұрсынұлының Сталин, Ленинмен кездесуі, қазақ өлкесін басқаратын әскери-революциялық комитет мүшелігіне /КирЦИК/ тағайындалуын дәйектеуі тарихи шындықтың алшақ кетпейді (*Джангильдин А. Мой путь // Джангильдин Ч.А. «Алиби Джангильдин. Он выбрал свой путь» / авт.-сост. Ч.А.Джангильдин. – Алматы, 2014.*

Тергеу барысындағы ар тазалығы, мұраттастарына деген кіршіксіз адалдық, рух асқақтығы ақ жүрек ердің болмысын даралайтын саф қасиеттер. Оған 1937 жылдың қараша, желтоқсан айларында тұтқындағы қайраткерден жауап алған Мемлекеттік қауіпсіздік қызметінің кіші лейтенанты Хамза Нұржановтан (1904-1992) 1991 жылы «Торғай таңы» газетінің тілшісі Т.Сейдахметов, аудандық радио қызметкері С.Бейсекевтер жазып алған тарихи естелік сұхбат айғақ.

Ол үшінші бөлім басшысы З.Хворасянның Ахмет Байтұрсынұлын тергеу ісі бойынша шұғыл тапсырма жүктегенін, жауап алуға кәсіби дайындықпен келгенін: «...Сонымен Ахаңмен сөйлесу үшін архив ақтардым, НКВД-ның бір бөлмесі толған архив. Сонда Ахаңның кітаптары, өлеңдері бар екен, ақыры еріксіз Ахметтің өлеңдерін жаттадым. Бес-алты күнге дейін шақырғам жоқ. Сосын бір күндері шақырып жауап алдым. Ай жарымға жуық уақыт менің қолымда болды Ахаң» - деп есіне алады. Тергеу барысында көрген-білгенін, түйсінгенін әңгімелеген қырағы чекист ұлт қайраткерінің психологиялық портретін: «Сөзге ұсталығы, сөйлеу мәнері ерекше еді. Өте орнықты адам болатын. Асып-сасу дегенді білмейтін сабырдан сомдалған жан еді. Ол кезде егде тартып қалса да, үнемі сақалын қырып, өзін өте таза ұстайтын. Қыстырып қоятын көзілдірігі бар. Алтын шынжырын құлағына іліп қояды...» (Құлабаев Н. Ахаңның батасын алған тергеуші // Егемен Қазақста. 2022. 4 сәуір) – деп сомдайды.

Саяси зобалаң толқынында ақиықпен абақты тауқыметі тоғыстырған алмағайып тағдыр иелерінен деректі естеліктердің дер кезінде хатталуы үлкен олжа. Бұл орайда, 1937 жылдың қазан-қараша айларында НКВД түрмесінде Ахметпен бірге отырған куәгерлер Әли Абдуллаев (Абдулла Юсупов), Бекен Байғаневтан жазушы Д.Досжанов, журналист А.Тасымбековтер ақ қағазға түсірген айғақтар соны деректерімен тұшындырады. Ал қаламгер З.Ақышев (1911-1991) «Ахмет қашан, қайда өлген?» (Қазақ әдебиеті.1989.№24) мақаласында «халық жауы» деген айыптаумен қуғынға түскен Қадір Жәрдемәлиев ақсақалдың өз аузынан тыңдаған естелігімен қыспақтағы Ахмет ғұмырының қилы кезеңін ГУЛАГ кіндігі Колымамен байланыстырады.

Естеліктер өрісінде дегдардың ән-күй әлемін тұшынудағы эстетикалық талғамына құлаш ұратын өзекжарды толғамдар өрелі. Ахаңның немере інісі Самырат Кәкішев: «...Ахаң майшаммен отырып, түн ортасына дейін жұмыс істейтін... Көп отырып шаршаған кезде Ахаң домбырасын қолға алып, ән айтқанды жақсы көретін. Күйлерді де көп тартатын. Ұлттық музыканы ғана емес, операны да жақсы көретін. Ахаң мені Падрес апамен бірге бірнеше рет операға да апарды...» (Самырат Кәкішев. Үйімізге келген кісі ертесіне түрмеден бір-ақ шығатын...// Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам. – 2010. – №11. Желтоқсан.) - деп үстейді. Ахмет Байтұрсынұлының қызы Шолпан Байсалова: «...Басқа да қоғамдық қызметтері жеткілікті бола тұра, өлең жазуға, ән шығаруға, домбыра, скрипка, пианино секілді саз аспаптарында ойнауға да уақыт табатын. Ол тіпті әжептәуір фотоәуесқой да болатын. Бөлмені қараңғылап алып сурет шығарғанда қасына мені отырғызып қоюшы еді...» (Шолпан Байсалова. Әжептәуір фотоәуесқой да болатын // Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам. – 2010. – №11. Желтоқсан.) – деген перзенттік толғанысымен тау тұлға қасиеттерінің беймәлім қырларына түрен салады. Осы сипаттағы тың деректер Ботакөз Асқарқызы, Гүлнар Міржақыпқызы естеліктерінде тұнып тұр.

Қазаққа білім нұрын шашқан ғылым шамшырағының «Оқу құралы», «Тіл – құрал», «Әліп-би», «Жаңа әліппе», «Баяншы», «Сауат ашқыш», «Тіл жұмсар» атты ана тіліміздегі алғашқы кітаптарынан сан ұрпақ сауатын ашты. Жаңа буын Алаш оқулықтарынан елшілдік рух сіңірді. Осынау тәлімі терең, тағылымы ерен өміршең қасиетті Ақжан Машани, Мәулен Балақаев, Төлеубай Қордабаев естеліктері ажарландырады. Ұстаз батасын алған профессор Т.Қордабаев: «Ғұламаға тән сабырдың, мұсылманға тән мүминдіктің белгісіндей болып отыр екен. Ғайнитден екеуміз (бұл кісі кейін Академияның корреспондент-мүшесі болған Мұсабаев) сәлем бердік. ҚазПИ-дің студенті екенімізді айттық, «Мұғалім болыңдар, одан үлкен бата болмайды», – деді жарықтық...» (Жақыпов Ж. Ана тіліне арналған алты алты жыл. Қазақ тіл білімінің білгірі Т.Қордабаевтың 90 жылдығына // Орталық Қазақстан. – 2005. – 8 желтоқсан) – деп тебіренді.

Ахмет оқулықтары білім өріне ұмтылған түркі халықтарына өрнекті үлгі шашты. Ташкенттегі Қазақ педагогикалық институтында оқып, Орта Азия университеті жұмысшылар факультетінде оқытушы болған қырғыз ғалымы Кусеин Карасаев (1901-1998) естелігінде айшықталған (Қараңыз: Карасаев К. Кудайберген аганы эскерип // Құдайберген Жұбанов /

Жалпы редакциясын басқарған филол.ғ.д., профессор М.Малбақов. – Алматы: А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2013.)

Адамдық диқаншысының жарқын қасиеттері ғұламаның көзін көрген қаламгерлер Ғ.Ахмедов (1906-2002), М.Хакімжанова (1906-1995), Д.Снегин (1911-2001), Ә.Шәріпов (1912-1993), мемлекет қайраткерлері М.Әбдіхалықов (1907-2006), Д.Қонаев (1912-1993) естеліктерінде бейнеленген. Оларда бойында ізгілік пен бекзаттық, кісілік пен кішілік, парасат пен зиялылық табиғи үйлесім тапқан дегдар дидары қоспасыз сомдалған.

Ғалым Ахмедов асылымыздың түр-тұлғасы мен болмыс-бітімі, көркем мінезіне қатысты ақ сөйлейді: «...Аса кішіпейіл, кез келген адаммен, үлкен болсын, кіші болсын, айтқанын зейін қоя тыңдап, жөн сөйлеуші еді, оның үстіне өте қайырымды адам болатын... 1923 жылы зой деймін, әлгі институтта оқып жүрген бір бала қайтыс болып, алыстағы әке-шешесі келген. 1921-22 жылдардағы жұт, аштықпен қатар жайылған сүзек ауруынан, жаз шыға тырысқақ (холера) ауруынан халық шыбындай қырылған. Сондықтан ел өте күйсіз. Әлгі қайтыс болған баланың елден келген әке-шешесінің қаржысы болмаған соң студенттер комитеті жылу жинағанда Ахаң 25 сом беріпті. «Червонец» дейтін алтын орнына жүретін жаңа ақша шыққан, ол кездерде әлгі жиырма бес сомға ортан қолдай бұзаулы сиыр алуға болатын. Міне, Ахаңның адамгершілігінің үлгісі осындай болатын...» (Ахмедов Ғ. Таңдамалы шығармалар жинағы. Екінші том. Естеліктер мен тарихи деректер. – Алматы: «Жібек жолы» баспа үйі, 2005.).

Мәриям Хакімжанова алты алаш қадір тұтқан кемеңгеріміздің зұлмат жылдарында қорқау қоғамнан көрген қиянатына күйінеді. Сол бір естен кетпес қас қағым сәттегі жүздесуден алған өмірлік әсерімен бөлісуінде қытымыр жылдар ызғары еседі: «1935 жылы Калинин көшесі мен Красина көшесінің бұрышында шағын екі қатарлы ақ үй болды. Ол тубдиспансер деп атайтын. Бір уақытта аппақ құдай кішкентай шоқиа сақалы бар, қолында қарына ілген таяғы бар мәдениетті өте бір маңғаз адам бір қолтығында журналы мен газеті бар келді. Анадй жерде тіркелетін жер бар, тіркелді. Ешкім оны адам да деген жоқ, оған орын да берген жоқ. Ол кісі жұрттан орын да сұраған жоқ. Сол тіркелетін жердің мынадай жерінде бір жуан еменнің тұғыры жатыр. Тұғыры, кесіп алған зой сол тұғырға. Сол тұғырға апарып газетінің біреуін төседі. Соған отырып, газет-журнал қарап отырды. Көзінде әлгі қыстырма көзәйнек киген, бір жағында бауы бар. Ахаң екенін бірден білдім. Алдында бір рет көргем Ахаңды. Енді қазір ойлап отырсам сонда анау қирап отырған орындықтар бар, скамейкалар бар біреуіне бір адам тұрып мынау үлкен кісі мына жерге отыр деген жоқ қой. Маңдайға басқан марғасқаларымыздың бір кезде сондай дәражеде жүргенін де көрдік...» (Халила Омаровтың «Атамекен» фильмінен).

Мұхаметжан Әбдіхалықов қалың елін елшілдік рухпен нәрлендірген ұстаздың алдын көріп, «Мәдениет тарихынан» дәрісін тыңдағанын, анатомия-физиологиядан Х.Досмұхамедұлы, математикадан Ә.Ермекұлы біліммен сусындатқанын, олардың кәсіби білігі асқарлы болғанын төмендегіше түйеді: «...Институтта оқып жүрген кезім, бізге Мәскеуден лекция оқуға орыстың Патов дейтін үлкен бір профессоры келді. Өзі Маяковскийдің досы екен. Өте білімді адам. «Адам мәдениеті» деген тақырыпта лекция оқыды. Бүкіл университетке. Барлық профессорлар қатынасты. Ахаң да болды. Ол кісі сөйлеп болған соң ұлықсат сұрап ортаға Ахмет Байтұрсынов шықты. Баяндамасын әлгі орыстың оқымыстысынан әлдеқайда артық жасады. Ахаң сөзін тәмамдағаннан кейін жаңағы орыс профессоры оның жанына жақын барып, қолын алып «мен көп нәрсені білмейді екем. Сіздің алдыңызда сөйлегеніме кешірім өтінемін» деп құшағына қысты...» (Азамат Қасым. 34 жастағы қала басшысы https://adebiportal.kz/kz/news/view/azamat_kasim_34_zhastagi_kala_basshisi_22642).

Алаш ақылманымен үш рет дидарласқан Дмитрий Снегин эстетикалық түйсінуін: «...Бұл бір жаратылысы бөлек – сырбаз, кербез, аса мәдениетті, білгір, салмақты, мейірімді адам көрінді маған. Жазушылар одағындағы жиналыстардың төрінен орын берілетін. Ол бет орамалын біресе оң, біресе сол қалтасынан суырып, кең маңдайын сүртіп, пенсенесін (көз әйнегін) қозғап қойып, мұңлы, ойлы көздерін залға қадап отырушы еді. Аллатағала Ахмет

Байтұрсынұлына терең ойлы біліммен бірге ажар-көркін де молынан сыйға тартқан» (Марат Мырзағұл «Телжан Шонанұлын ұмытқан жоқпын» (Халық жазушысы Дм.Снегинмен сұхбат) // Телжан Шонанұлы мұралары (шығармалар, зерттеулер және мақалалар). – Алматы: «Ел-шежіре», 2011. 315-бет) – деп толғаса, Дінмұхамед Қонаевтың сыни танымы: «Видел Ахмета Байтурсынова в Пушкинской библиотеке еще в ученические годы. Он выступил там с речью. Мне показалось, что лицом он больше смахивает на русского...» (Сманов Б. Правда, как солнце: ее ладонью не прикроешь (Беседа с Д.А.Кунаевым) // mysl.kazgazeta.kz/?p=543) – дегенге саяды.

Әди Шәріпов 1928 жылы Өскеменде сатып алған «Әдебиет танытқышты» көздің қарашығындай сақтап келген әрі біртуардың көзін көрген ақын Ахметхан Әбіқаевтан 1982 жылы естелік жазып алған көшелі жазушы. Санаткермен КазПИ-да 1934 жылы оқып жүргенінде алғаш жүздесуін есінен шығармай келген ол кейінгі толқын санасына ұрпақтар сабақтастығын дарытты (*Қараңыз: Шәріпов Ә., Мыңжасарова К. Есімі қайта жанған ел ағасы // Жұлдыз. – 1989. – №6*).

Сталиндік қуғын-сүргін құрбандарының ұрпақтары Ботакөз Дулатова (1908-1988), Гүлнар Дулатова (1915-2010), Бектұр Аймауытов (1916-2008), Күнімжан Байқадамова (1928-2017), Ахаңның қызы Шолпан Байсалова-Байтұрсынова (1917-1994), немере інісі Самырат Кәкішев (1920-1997), жиені Айман Қабиденқызы (1938 ж.т.), Ахмет Байтұрсынұлының туған ағасы Қалидың ұлы Әмірден туған Гүлжамал Әмірова естеліктері тұлғатануда тұғырлы.

Міржақып Дулатұлының ағасы Асқардың қызы Ботакөз естелігінде қазақ рухани кеңістігін жағыртқан еңбек торысының кіршіксіз келбеті, ғылыми-шығармашылық зертханасы пайымдалған (*Дулатова Б.А. Өмір өткелдері // Дулатов Г.М. Шындық шырағы: Естелік-эссе. – Алматы: Мектеп, 2012. 33-бет*).

Гүлнар Міржақыпқызы жазбаларында төңірегіне нұр шашқан марғасқа бейнесі әр қырынан бейнеленген. «Шындық шырағын» жағып, «Алаштың сөнбес жұлдыздарын» асқақтатқан қаракөктің ұрпағы Гүлнар апайдың Ахметтің аталас туысы Сәкен Қалиқызынан (1905 жылы туған) алып бәйтеректің туған өлкесі мен өскен ортасы, ұшқан ұясы мен тәлім алған айналасы, әкесі Байтұрсын мен анасы Күніш, болар баланың белін буған Ерғазы, отаршылдық ойранға қарсы шығып, он бес жыл итжеккен қасіретін кешіп қайтқан Ақтас тұрпатты туған-туғандары, жеңгесі Бадрисафа хақындағы жауһар мәліметтерді қағазға түсіруі ерлікке тең өнегелі іс. Ахметтің кір жуып, кіндік кескен құтты мекені Ақкөлге жасаған соңғы сапар барысын Шолпан Байсалова-Байтұрсыновадан дер кезінде жазып алуы да тектілік пен естіліктің өрелі өлшемі.

Бектұр Аймауытов бүгінгіні өткеннің бойды билеген үреймен сабақтастырады. Ал Байқадам Қаралдиннің қызы Күнімжанның жадында айдаудан Алматыға оралған Ахмет отбасына анасы Үрзипамен түнделетіп сәлем бере барған тағдырлы сәттер өшпестей жазылыпты (*Байқадамова К. Байқадамовтар әулеті. – Алматы: «Білім», 2009*).

Естеліктерде патша абақтысы, кеңес түрмесі қысымын өткере жүріп елге қызмет етудегі иман күшін «Абақтыдан жайсыз орын жоқ, онда да отырып жұмыс істеуге болады» деп әдіптеген білімпаздың Архангельскідегі айдаудағы жылдарында күнделіктер жазғаны туралы тың деректер айтылады. Жазушы Жайық Бектұровтың Әлімхан Ермекулұлының өзінен естіген әңгіменің түйіні соны көрсетеді (*Бектұров Ж. Ақиқаты осы еді... (Естеліктер). – Алматы: Ғылым, 1995.*). Иә, Байтұрсын әулеті, Ахмет мұрагерлері коммунистік озбыр жүйенің қиянатын шекті. Аяулы әкесінің ақталуын ұзақ жылдар зарыға күткен Шолпан Байсалова-Байтұрсынова сол бір қара түнек күндер зобалаңын: «Әлі есімде, әкемді ұстап алып кеткен 1929 жылдың июнь айы еді. Ол кезде ГПУ-дың кеңсесі Алматыдағы осы күнгі Красин көшесіндегі 64-үйде болатын. Қасыма кішкентай бауырымды ертіп сол кеңсені жағалағаным бірнеше күн өткен. Әкемнен еш хабар жоқ. Зым-зия жоғалды да кетті. Қолдан келер жалғыз тірлігім – түрмені құр еңіреп айнала беру. Әйтеуір, не керек, бір күні әкеміздің сұлбасын темір торлы терезелердің бірінен көріп қалып, қуанғаннан жамырай айқайлап жіберіппіз. Әкелген тамағымызды қабылдап алды. Бос қайтқан костюліміздің түбінде жатқан әкеміздің тер иіс сіңген бет орамалын бауырым екеуміз кезек-кезек иіскеп,

үнсiз еңірейміз. Бұл дағы тіршіліктің, әкеміздің жан амандығының белгісі еді-ау!...» (Шолпан Байсалова-Байтұрсынова. Темір тордан тасталған жұлдызша // Жалын. – 1989. – №2.) – деп есіне алды.

Репрессия шырғалаңына тап болған Ахмет ғұмырының соңғы жылдарының куәгері болған Самырат Кәкішев қыр перзентінің Архангельскіге жер айдалуы, ит жеккенде басынан кешкен қиянатын өз аузынан естіп, санасына тоқыпты (Кәкішев С. Ахаң туралы ақиқат. – Алматы: Қазақстан: Шапағат, 1992).

Естеліктерде қиын қыстау күндері сырт айналмай, бір-біріне қолдау көрсетіп отырған зиялыларымыздың асыл қасиеттерінің зерделенуі ғанибет. 1935 жылы Халық ағарту наркомында Құдайберген Жұбановпен қатар еңбек еткен Данабике Байқадамқызынан Д.Досжанов жазып алған естеліктің айтары теңіздей телегей (Досжанов Д. Абақты. – Алматы: Қазақстан, 1992.).

Адамдық диханшысының шапағатына бөленген Әубек Сатыбалдыұлы, Бәйке Жұмабайұлындай қазыналы қариялардан 1990 жылдары өлкетанушылар Байтұрсын Ілияс, Ибраһим Ағытайұлы, ахметтанушы Райхан Имаханбет жазып алған естеліктер де мәйекті.

Түйіп айтқанда, ел қорғаны, әлеумет қызметкері, ұлт ұстазы, ғылым саңылағы, қалам қайраткері, әулет тірегі бола білген ғұламаның жарқын бейнесін қастерлеуіміздегі таным көкжиегін кеңейтетін естеліктерден алар тәлім мен тағылым сарқылмақ емес.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ЖАЗБАЛАРЫНДАҒЫ МЕДИАЭКОЛОГИЯНЫҢ СИПАТЫ

*ИРГУСАЕВА А.,
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
докторанты,
Астана, Қазақстан*

Аннотация. В произведениях и политических заслугах Ахмета Байтурсынова рассматривались сцены медиаэкологии эпохи, в которой он жил. Внимание привлекли переводные сборники поэта «Сорок примеров» и «Маса». Приоритет отдавался роли газеты «Казак», которая была связующим звеном в донесении до широких масс политических взглядов поэта и его борьбы на этом пути. Также мы видели, что казахское общество в то время обращало внимание на слова алашских активистов, и мы поняли, что Ахмет Байтурсынулы занимал среди них престижное положение.

Abstract. In the works and political achievements of Akhmet Baitursynov, scenes of the media ecology of the era in which he lived were considered. The poet's translated collections "Forty Examples" and "Masa" attracted attention. Priority was given to the role of the newspaper "Kazakh", which was a link in communicating to the masses the political views of the poet and his struggle along this path. We also saw that Kazakh society at that time paid attention to the words of Alash activists, and we realized that Akhmet Baitursynuly held a prestigious position among them.

Ахмет Байтұрсынұлының саяси қызмет жолын, кез-келген еңбегі немесе шығармашылығын алсаңыз да медиа экологияның көріністерін, соның ішінде медиасауаттың қырларын аңғару қиын емес. Оның әрбір жазбасы қазақ халқының арасында жағымды көзқарасты қалыптастыру, білім мен өнерге, еңбекке құштарлықты оятуды көздейді. Сауаттылыққа шақырады. Қазақ елінің мүддесін бәрінен жоғары қояды. Атап айтса, 1905 жылы Қоянды жәрмеңкесінде жазылып, 14500 адам қол қойған Қарқаралы петициясы авторларының бірі осы Ахмет Байтұрсынұлы болған. Ол арыз-тілекте «жергілікті басқару, сот, халыққа білім беру істеріне қазақ елінің мүддесіне сәйкес өзгерістер енгізу, ар-ождан бостандығы, дін ұстану еркіндігі, цензурасыз газет шығару және баспахана ашуға рұқсат беру, күні өткен Дала ережесін қазақ елінің мүддесіне сай заңмен ауыстыру мәселелері көтерілді.